

Ивин А. А. Теория аргументации [Текст]: учебное пособие / Александр Архипович Ивин. – М.: Гардарики, 2000. – 416 с. 6. Аристотель. Сочинения. В 4 т. (Серия «Философское наследие»). – М.: Мысль, 1975–1983. Т. 2. / Ред. и вступ. ст. З. Н. Микеладзе. – 1978. – 688 с. 7. Сопер П. Л. Основы мистецтва мови / Поль Л. Сопер. / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://master-slova.narod.ru/book/soper_osnovi_iskusstva_re4i.pdf. 8. Розпугенко І. Міфологізація економічних процесів як захисна функція державного управління / Іван Розпугенко // газета «День» №147 4 вересня 2007 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/187220/>. 9. Худиев С. Л. «Уроки чужих помилок», Радонеж, 12 серпня 2012р. [Електронний ресурс] / Сергей Львович Худиев – Режим доступу: <http://www.radonezh.ru/analytic/14849.html>. 10. Абрамс Д. Логика догадок Шерлока Холмса и доктора Хауса // Хаус и философия. Все врут! ред. Генри Джейкоби (пер. Вторникова) [Електронний ресурс] / Джеральд Абрамс. – Режим доступу: <http://lib.rus.ec/b/347965/read>.

*Павленко Ж. О.,
доцент кафедри логіки Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків*

Цінності в структурі юридичної аргументації

В статті проаналізовано поняття топу як вихідної точки будь-якої аргументації і один з його різновидів, використовуваних в юридичній аргументації – цінностей. Охарактеризовано залежність місця права в ієрархії цінностей конкретного суспільства від сприйняття права як цінності.

***Ключові слова:** ціннісні орієнтації суспільства, ціннісний підхід до права, ієрархії цінностей в структурі юридичної аргументації.*

Проблеми аргументації і, зокрема юридичної аргументації, привернули увагу дослідників ще за часів античності і продовжують притягувати сьогодні. Особливо активно робота в цій області ведеться з кінця ХХ ст. Про це свідчить не тільки велика кількість публікацій, що стосуються різних аспектів аргументації, але і, наприклад, той факт, що в даний час виникли і діють кілька міжнародних наукових суспільств і асоціацій по її вивченню. Активні дослідження в цій області ведуться і в нашій країні.

Інтерес до юридичної аргументації вперше зародився в середовищі теоретиків права. Починаючи з 1970 р. з'явилася низка публікацій, присвячених проблемам юридичної аргументації. Перші з опублікованих досліджень були виконані в руслі логіки. За останні тридцять років був опублікований цілий ряд досліджень як теоретиками аргументації, так і теоретиками права, присвячених аналізу різних аспектів юридичної аргументації.

У ряді головних проблем, що ускладнюють розробку теорії юридичної аргументації – надзвичайна складність цього явища, оскільки вона має безліч різних сторін, які природно стають предметом дослідження в різних науках. Інтерес до аргументації виявляють багато дисциплін: логіка, філософія, лінгвістика, риторика, етика, психологія, юриспруденція, а також такі наукові напрямки, як мовна комунікація, критичне мислення, аналіз дискурсу,

прагматика і штучний інтелект. Міждисциплінарні наукові дослідження координує Міжнародне товариство з вивчення аргументації (ISSA).

Жодна з наук не може повністю охопити явище аргументації саме тому, що для цього їй треба вийти за межі свого предмета. І те, що теорія аргументації повинна мати мультидисциплінарний характер, було в повній мірі осмислене лише у ХХ ст. Причому цілком можливо, що й існуючих на сьогоднішній день наук та розроблених наукових підходів ще не достатньо, щоб повною мірою розібратися в цьому складному феномені.

У формуванні головних ідей нової теорії аргументації важливу роль зіграли роботи Х. Перельмана, Г. Джонстона, Ф. Ван Еемерена, Р. Гроотендорста та ін. Однак і в даний час теорія аргументації позбавлена єдиної парадигми або небагатьох, конкуруючих між собою парадигм і являє собою поле різних думок на предмет цієї теорії, її основні проблеми та перспективи розвитку.

Представники нідерландської школи аргументації Франс ван Еемерен і Роб Гроотендорст визначають, що аргументація представляє собою соціальну, інтелектуальну, вербальну діяльність, що служить для обґрунтування або спростування будь-якої точки зору, що складається з сукупності тверджень і спрямовану на переконання аудиторії [5, с. 34]. Фахівець з теорії аргументації Р. Алексії вважав, що в світлі особливої ролі аргументації у визначенні прав та обов'язків людини необхідно включити поняття аргументації у визначення системи права. Якщо для нього право є «системою положень, які встановлюють вимоги законності і складаються з норм, закріплених в основних законах (конституціях), законах та інших актах ...», то в правову систему він включив також правові принципи, процедури і аргументацію [4, с. 10]. Останнє пояснювалося тим, що аргументація в сучасній судовій практиці безпосередньо впливає на рішення, які виносять судді, а значить і на ефективність професійної діяльності юристів. Якщо вважати аргументацію виразом культури мислення і мови, то стає очевидним, що відсутність уміння аргументувати при винесенні судового рішення є свідченням відсутності в суспільстві правової культури.

Відправними пунктами аргументації є топи – загальні місця, котрі, за думкою Аристотеля, дозволяють «знайти спосіб, за допомогою якого ми здатні будемо з правдоподібного робити висновки про всяку запропоновану проблему і не впадати у суперечність, коли ми самі відстоюємо яке-небудь положення» [2, с. 349]. Аристотель вживав термін «топ» для позначення якогось «місця» (Етимологічно слово «топ» походить від грецького τόπος – «місце»), тобто області в розумі людини, де зберігаються і відшуковуються аргументи. Аристотель розглядав топіку як «спосіб дослідження», суть якого полягає в тому, щоб визначити, «щодо скількох і яких предметів наводяться доводи, з чого вони складаються і як ми все це знаходимо» [2, с. 349]. Аристотель підкреслював, що топіка потрібна тому, що у всіх випадках, «коли можливі сумніви у правильності тієї чи іншої сторони, нам легше буде помічати в кожному окремому випадку істинне і хибне» [2, с. 351]. Головна відмінність топів полягає в тому, що вони узгоджуються з загальноприйнятим і здаються правдоподібними «або для всіх, або для більшості людей, або для мудрих –

всіх, або більшості, або самих відомих з них» [2, с. 359]. Топи можна визначити і як «засновки, однаково загальні для усіх предметів» [1, с. 24]. У «Риторичі» Аристотель пише: «Я кажу, що силіогізми діалектичні та риторичні стосуються того, про що ми говоримо загальними місцями – топами (τοποι); вони загальні для міркувань про справедливість, про явища природи і про багатьох інших, відмінних один від іншого предметах [...], хоча б ці предмети були зовсім різні за природою» [1, с. 24].

Хто бажає когось у чомусь переконати, той зобов'язаний скористатися топом, як чимось вже прийнятим, не оспорюваним супротивною стороною. Джуліус Стоун вважав топи не ілюзорними категоріями, а дисциплінуючими правилами, структурою обмежень, безпечними правилами, які дозволяють рухатися по небезпечному шляху. Правова система, на його думку, включає в себе багато елементів історичного, духовного, ностальгічного, інструментального, владно-примусового характеру, кожен з яких може виходити на перший план в залежності від культурної ситуації, міркувань необхідності, терміновості, випадковості та інших подібних обставин. «І з їх множинністю перекриваються та переплітаються два виміри правової системи – лінгвістичне та аргументативне, з якими ми стикаємося кожного разу, коли намагаємося діяти в її межах. З одного боку, мова ... є постійним убранням правових явищ, з іншого боку, логіка і інші форми міркування так чи інакше контролюють спосіб роботи з мовою і над мовою для того, щоб підтримати якусь життєздатність і стабільність правової системи, незалежно від постійних змін в її застосуванні до тих соціальних феноменів, які вона прагне регулювати» [8, с. 29].

Топами, використовуваними в юридичній аргументації, є тексти законів, прецеденти, наміри законодавця, цілі закону, принципи, концепції, цінності, наукові дані, правові теорії, статистика, здоровий глузд. При цьому звернення до того чи іншого топу ще не веде до одного єдиного правильного висновку, бо всередині будь-якого топа можна задіяти різні види аргументів і внутрішніх топів. Визначальну ж роль при виборі рішення в суді завжди грали цінності, що лежать в основі культурної традиції тієї чи іншої країни. Судді при обґрунтуванні прийнятого рішення змушені орієнтуватися на аудиторію, до якої звертаються, а значить, апелювати до тих цінностей, які нею розділяються. Під приблизний перелік основних цінностей, до яких апелюють захисники та адвокати у своїх промовах і якими керуються суди у своїй аргументації при обґрунтуванні прийнятого рішення: борг, справедливість, свобода, рівність, людська гідність, благополуччя суспільства, автономія особистості, природні (фундаментальні) права, власність, життя, щастя.

Поняття «ціннісні орієнтації» виражає позитивну або негативну значимість для індивіда предметів й явищ соціальної дійсності й становить внутрішню основу відносин людини до різних цінностей матеріального, морального, політичного й духовного порядку. Ціннісні орієнтації – поділювані особистістю соціальні цінності, що виступають в якості мети життя й основних засобів її досягнення та є найважливішим фактором, який регулює мотивацію особистості і її поведіння. Ціннісні орієнтації є продуктом соціалізації

індивідів. Вони є внутрішньо обумовленими та формуються на базі співвіднесення особистого досвіду з існуючими в соціумі зразками культури й виражають власне ставлення про належне, характеризують життєві домагання. Ціннісні орієнтації – одна з найбільш стабільних характеристик особистості. Вони утворюють свого роду внутрішній стрижень культури, визначають лінію поведінки індивіда. Незважаючи на неоднозначне трактування поняття «ціннісні орієнтації», всі дослідники сходяться в думці про те, що ціннісні орієнтації виконують важливу функцію регуляторів соціального поведінки індивідів. Цінності й ціннісні орієнтації володіють двома найважливішими якостями: високою стійкістю й мінливістю, будучи вираженням міри динамізму й відкритості суспільства, його груп й індивідів. При зміні цінностей і ціннісних орієнтацій виникає протиріччя між різними змістами й значеннями старого й нового.

Творці конституцій в різний час прагнули закріпити ті свободи, права і блага, які представлялися їм найбільш важливими, що мають найвищу цінність тобто ціннісні орієнтації суспільства. Питання про ціннісні орієнтації суспільства непросте. Воно пов'язане, зокрема, з питанням складу та ієрархії цінностей, з питанням про те, чи розділяються дані цінності усім суспільством або тільки його частиною. Тому можна говорити лише про цінності самого загального плану і про ту відносну вагу, яку надає їм у даний момент в певний історичний період те чи інше співтовариство.

Відносність моральної цінності і деяка рухливість всієї ієрархії плюс існування різних систем цінностей усередині одного суспільства роблять неможливим чітке й однозначне викладання системи цінностей навіть для однієї окремо взятої країни. Ще в XIX столітті професор Харківського університету Л. Є. Владімиров звертав увагу юристів на те, що і склад цінностей, і тим більше їх ієрархія в різних країнах не збігаються. Він звертав увагу на те, що, наприклад, відчуття справедливості менше розвинене в нашому суспільстві, ніж у суспільстві англійському або французькому [3, с. 12]. В Англії суспільним ідеалом є почуття обов'язку (duty), а у Франції обов'язок (devoir) теж цінується, але важливіше все ж військова слава, честь, безкорисливе служіння людству [3, с. 20]. У нашому ж суспільстві, на думку Л. Є. Владімирова суспільний обов'язок тільки тоді буде в числі чеснот, коли буде вироблена політична чеснота [3, с. 20]. Не дивно, що в судовій практиці ми знаходимо приклади, коли одна із сторін у справі робила спроби оскаржити правомірність конкретного закону з точки зору його моральної підоснови. Любий законодавчий акт можна розглядати як такий, що відображає пріоритети, презумпції і цінності, які або вже присутні в даному суспільстві в даний час, або бажані на майбутнє. В даний час більшість конституцій країн з розвинутою демократією схожі в переліку прав і свобод, які сприймаються як такі, що представляють найвищу цінність для суспільства. Різниця виявляється в тому, як формулюються ці цінності, наскільки абсолютний характер вони мають, що в себе включають, як вони розподіляються на ієрархію – і в самому тексті Основного закону, і в рішеннях судів з конкретних питань.

Наприклад, Основний Закон Німеччини, на думку німецьких суддів, містить в собі «загальний порядок цінностей», який вважається заздалегідь даним, а не створеним самим Основним Законом. Деякі німецькі дослідники стверджують, що цей «загальний порядок цінностей», званий в рішеннях суду також «вищими основними цінностями», «засадничими концепціями Основного Закону» і навіть «неписаними елементарними конституційними принципами», часто «дозволяє інтерпретаторам промити структуру конституції в релігійних та ідеологічних розчинниках за своїм власним вибором». Один з таких критиків, Зейдлер, писав, що використання подібних достатньо широких і невизначених категорій дуже часто веде до тріумфу загальних цінностей над приватними позитивними правами і свободами: «Хто контролює [зміст] порядку цінностей, той контролює Конституцію» [6, с. 322].

Ієрархію цінностей можна скласти, вивчаючи рішення по тих справах, де суду доводиться зважувати конфліктуючі цінності, роблячи між ними вибір. Вивчаючи ці рішення, можна отримати досить вірне уявлення про зміни ціннісних орієнтирів у системі суспільства з плином часу. Найбільш досконале втілення ціннісного підходу до права знаходиться в рішеннях КС Німеччини, який прямо заявив в одному зі своїх рішень: «Дана конституція не є вільною від цінностей; вона визнає певні цінності як фундаментальні і ... вимагає від держави їх охорони (стаття 1) [Стаття 1: Гідність людини: зв'язаність державної влади основними правами. (1) Людська гідність недоторканна. Поважати і захищати її – обов'язок всякої державної влади.] Це фундаментальне конституційне рішення не дозволяє державі брати на цивільну службу осіб, які не визнають вільний демократичний порядок, верховенство права, соціальну державу, і протистоять їм» [Справа про лояльність державних службовців, (1975 – 39 BVcrfGE 334)] [9, с. 133].

Хайм Перельман визнавав навіть, що «ієрархії цінностей ... більш важливі для структури аргументації, ніж самі цінності. Більшість цінностей воістину визнається цілим рядом аудиторів, а конкретна аудиторія визначається не стільки по тим цінностям, що вона розділяє, як по тому способу, як вона їх вибудовує. Цінності можуть визнаватися багатьма різними аудиторіями, але ступінь їх прийнятності буде різнитися від однієї аудиторії до іншої» [7, с. 81].

Яким чином визначити місце права в ієрархії цінностей конкретного суспільства? Для цього можна використати, зокрема, інформацію з законодавства різних країн щодо надання певним категоріям осіб права не виступати в якості свідків у суді (наділення їх так званим судовим імунітетом, або судовим привілеєм). Так, незважаючи на зацікавленість будь-якої держави в боротьбі зі злочинністю, в деяких країнах від свідництва звільняються лікарі (у справах своїх пацієнтів), церковні служителі (за фактами, які стали їм відомими в ході сповіді), адвокати (за відомостями, отриманими від підзахисних) і подружжя. До цих привілеїв, що вважаються абсолютними, в деяких країнах додаються і деякі обмежені: такі як право журналіста не розголошувати джерело конфіденційних відомостей, одержаних ним у результаті журналістського розслідування, або право посадових осіб зберігати мовчання в інтересах державної чи військової безпеки, право депутатів не розголошувати

відомості, які були їм довірені виборцями. Чи існують в конкретній країні ці імунітети – всі або деякі з них, – а також чи є вони безумовними або обмеженими, залежить від цінностей, які стоять за ними. Якщо релігія стоїть в ієрархії цінностей вище права, то закон ні за яких обставин не буде вимагати, щоб таємниця сповіді була порушена священиком за приписом суду. Якщо до складу пріоритетів включається збереження сім'ї, то й подружжя буде звільнено від обов'язку свідчити друг проти друга. Якщо свобода слова визнається якимось товариством фундаментальною цінністю, то і журналіст отримає в цьому суспільстві право на журналістську таємницю. У всіх цих випадках визнається підхід до права як до засобу захистити і поширити існуючі в суспільстві цінності, тому цілком логічно те, що цими цінностями не можна пожертвувати для верховенства права. Проте можливий і такий підхід, коли право вважається цінністю саме по собі. У такому випадку «в інтересах правосуддя» можна змусити священика, лікаря, адвоката, подружжя, журналіста (або деяких з них) свідчити в суді. Здоров'я, сім'я, релігія, свобода (тобто те, що в основі своїй становить благополуччя окремої особи) будуть у такому суспільстві цінностями більш низького рівня, ніж рівність перед законом і судом, суспільне благо, порядок управління.

Отже, місце права в ієрархії цінностей конкретного суспільства залежить, насамперед, від того, сприймається воно як щось, що має цінність саме по собі, або як засіб досягнення і підтримки будь-яких інших цінностей.

Список літератури:

1. Аристотель. Риторика // Античные риторики. – М.: Изд-во МГУ, 1978. – С . 15-166.
2. Аристотель. Тописка // Аристотель. Соч. в 4-х т., т. 2. – М.: Мысль, 1978. – С. 347-532.
3. Владимиров Л. Е. Суд присяжных. Условия действия института присяжных и метод разработки доказательств. – Харьков, 1873.
4. Alexy, R. A theory of legal argumentation / R. Alexy. – Oxford university press, 1989.
5. Eemeren F., Grootendorst R., Kruger T. Handbook of Argumentation Theory / F.van Eemeren, R. Grootendorst, T. Kruger. – Dordrecht-Holland: Foris Publication; Providence-USA, 1987.
6. Kommers D. The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany. – Durham and London: Duke University Press, 1989. – 648 p.
7. Perelman Ch., Olbrechts-Tyteca L. The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation / Ch[aim] Perelman and L[ucy] Olbrechts-Tyteca, trans. John Wilkinson and Purcell Weaver. – Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 1968. – 381 p.
8. Stone J. Legal System and Lawyers' Reasoning / Julius Stone. – Stanford, Stanford University Press, 1964. – 454 p.
9. Thiel M. The 'Militant Democracy' Principle in Modern Democracies / Thiel Markus. – MPG Books Group, UK, 2009. – 431 p.

*Павлюк А. Г.,
помічник судді Чернівецького окружного адміністративного суду,
м. Чернівці*

Матеріально-правове відведення в теорії правової аргументації: на прикладі цивільного права

В минулому 2012 році на IV Міжнародній науково-практичній конференції «Логіка і право» (м. Харків) нами була запропонована експлікація